

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА *NOMINA AGENTIS* В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Осадчук М., 2010

Досліджено семантику лексичних одиниць, які відносяться до лексико-семантичного поля назв діячів в економічній термінології української мови. Встановлено, що ці лексеми несуть певну інформацію про особу, виконувану нею роботу, професію, посаду, її діяльність у сфері економіки. Виявлено, що найбільш продуктивними засобами термінотворення в даній галузі є деривація, словоскладання, словосполучення та запозичення.

Ключові слова: семантика, лексико-семантичне поле, назви діячів, деривація, запозичення.

It is investigated the semantics of lexical units, belonging to the lexical-semantic field of Nomina agentis in the economical terminology of Ukrainian language. It's determined that these lexemes bear certain information about a person, performed job, profession, position, activity in the sphere of economics. It is turned out that the most productive means of termini construction is derivation, word-building, word combination and borrowing.

Keywords: semantics, the lexical-semantic field, Nomina agentis, derivation, borrowing.

На сучасному етапі дослідження галузевих термінологічних систем, коли загальнотеоретичні основи української наукової термінології вже досить розроблені, необхідним є вивчення окремих груп лексичних одиниць із використанням антропоцентричних парадигм, що забезпечує більш глибоке розуміння закономірностей мовної системи. Вибір українських термінологічних одиниць на позначення категорії діяча не є випадковим, оскільки ця категорія є однією із центральних категорій у термінознавстві, хоча через свою невизначеність і суперечливість вона ще й досі залишається малодослідженою.

Актуальність даного дослідження зумовлена намаганням удосконалити понятійний апарат даної галузі науки, виявити особливості термінології та принципи її організації, оптимізувати процес вивчення галузевої термінології у вищих навчальних закладах.

Метою даної статті є виділення з усього корпусу української економічної термінології лексичних одиниць — назв діячів, їх ідентифікація, диференціація семантичних ознак, визначення найбільш продуктивних способів їх творення.

Об'єктом даного дослідження є іменники, що співвідносяться із загальною назвою людини: особи, діючої сили, діяча як денотата реальної дійсності.

Слід відзначити, що ця логіко-понятійна категорія займає провідне місце в економічній, юридичній, військовій, спортивній, будівельній термінологіях, відіграє в них дуже важливу роль, оскільки, за визначенням У. Чейфа вона називає «живого учасника ситуації, її умисного ініціатора, який контролює ситуацію, безпосередньо виконує відповідну дію і є джерелом енергії цієї дії» [1, с.17]. Учені відмічають, що категорія особи має двоїстий характер, оскільки в мові існують суб'єктно-об'єктні структури, що мотивують найменування осіб з функціями як суб'єкта, так і об'єкта дії. Отже, серед *Nomina Agentis*, котрі позначають загальнолюдську діяльність, можна виділити два вида діячів: активний діяч, виконавець дії, суб'єкт дії, агенс (від лат. agens, род. відм. agentis), а також пасивний діяч, об'єкт дії, пацієнс (від лат. patiens — пасивний) [2, с. 17, с. 369].

Для глибшого розуміння семантики окремих термінів ми застосували польовий метод аналізу лексики, згрупувавши виділені лексичні одиниці в одне лексико-семантичне поле, і проаналізували характерні для цього поля ознаки, співвіднесені зі ступенем специфікації, сумірним із загальною назвою людини (особи, діяча, суб'єкта).

Теорія лексико-семантичних полів (далі ЛСП) знайшла широке обґрунтування у роботах вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Трієр Й., Вайсгербер Л., Шмельов Д. Н., Уфимцева А. А. та ін.), які підкреслюють, що в основі кожного ЛСП лежить певна семантична категорія, яка становить той семантичний інваріант, котрий об'єднує різноманітні мовні засоби й обумовлює їх взаємодію. Наявність у похідних однієї й тієї ж самої словотворчої форми передбачає їх єдність на основі семантики. Більшість дослідників поділяють точку зору, згідно якої зовнішня структура поля представлена відношеннями: макрополе → мікрополе → варіанти. Семантичне макрополе характеризується ієрархією відношень всередині полів і між ними, тому при моделюванні структури ЛСП враховуються співвідношення між центром поля та периферією, зв'язки між окремими компонентами полів, пересічення полів та інші фактори [3].

Для вивчення структури й семантики даного ЛСП нам послугували 650 термінів — назв діячів, відібраних з літературних та лексикографічних джерел таких галузей як: менеджмент, маркетинг, банківська справа, бухгалтерський облік, кредитування, фінанси тощо.

При лексичному аналізі виділених нами назв осіб виявилось, що вони поділяються на дві великі підгрупи: колективні назви (*Kollektiva*), тобто збірні назви для групи певних величин [4, с. 75] та індивідуальні назви (*Individuativa*), що називають окремих осіб, індивідуумів. Збірні чи колективні назви вживаються як підгрупа загальних назв живих істот в єдиному цілому; об'єднань людей, зайнятих якоюсь спільною діяльністю, наприклад: *спілка, артіль, клієнтура, колектив, корпорація, консорціум, картель, колегія (суддівська), комітет (тендерний), персонал, рада директорів, синдикат, траст, товариство, фірма*.

Серед *Nomina Agentis* економічної галузі виокремлено кілька лексико-семантичних субполів, зв'язаних між собою системними відношеннями, а саме:

1) Лексико-семантичне поле (ЛСП), до якого належать назви осіб, що позначають професію, фах, посаду: *бухгалтер, економіст, інкасатор, маркетинголог, менеджер, модельєр, рахівник, тарифікатор, товаровознавець, фінансист, юрисконсульт*.

2) ЛСП, до якого належать назви осіб, що виконують обов'язки, функції, роботу: *аналітик, виробник, вантажник, відправник, вкладник, дилер, дистриб'ютор, нормувальник, посередник, постачальник, страхувальник, торговельник, шифрувальник, підприємець*.

3) ЛСП, яке включає назви осіб, що володіють чимось, утримують щось: *акціонер, власник грошового капіталу, банкір, боржник, інвестор, монополіст, пайщик, фінансовий донор*.

4) ЛСП, у яке входять назви осіб, що здійснюють правовий нагляд чи судочинство, надають консультації із правових питань: *адвокат, арбітр, аудитор, експерт, інспектор, консультант, комісар, митник, модератор, обліковець, оцінювач, ревізор, юрист*.

5) ЛСП, до якого входять назви осіб, що мають відношення до економічних злочинів чи правопорушень. У ньому можна виділити кілька субполів, зокрема, таке, до якого належать загальні назви осіб, які скоїли будь-який вид обману: *аферист, правопорушник, пройдисвіт, шахрай, шантажист* та субполе, у яке включені назви осіб, що скоїли економічні злочини: *валютчик, контрабандист, фальсифікатор, фальшивомонетник, рекетир*. До цього субполя ввійшло багато слів, взятих з розмовної мови: *жулик, симулянт, трюкач, пліткар, вуличний торгош, катала, міняла, надувала*, тобто назви тих осіб, які вводять в оману інших людей будь-яким способом, будь-яким методом, з будь-яких мотивів.

Необхідно зазначити, що назви осіб за фахом своїм значенням тісно пов'язані з лексемами наступного поля, вони включають семи буття, дії, характеру діяльності особи. Більшість дериватів

реалізують буттєве значення «бути ким» в часткових значеннях «займати відповідну посаду», «виконувати роботу відповідно до фаху, спеціальності чи посади». В їх семантиці тісно взаємодіють два значення — «особа» і «дія особи».

Чільне місце серед лексем на означення діяча займають лексичні константи, бо вони є універсальними, властивими будь-якій галузі науки й мають бути поіменовані в будь-якій мові, наприклад: *агент, фахівець, розпорядник, господарник, керівник, менеджер, голова* — ці іменники мають значення діяча незалежно від конкретної дії чи конкретної особи.

Треба вказати ще на одну особливість ЛСП діяча в українській термінології — функціонування великої кількості пар термінів для позначення полярних значень слів; явище так званої енантіосемії [5, с. 525], наприклад: *продавець — покупець; експортер — імпортер; ліцензіар — ліцензіат; кредитор — боржник, агент — контрагент, індосат — індосант*. Доцільно також, на наш погляд, звернути увагу на ієрархічну організацію елементів семантичного поля діяча, в основі якої лежать родо-видові відношення. Слова, які відповідають видовим поняттям, наприклад, *адміністратор, директор, менеджер, президент, управляючий, голова, шеф, бос, патрон* і ін. виступають як гіпоніми (від грец. *huro* — під, *внизу і опута* — ім'я) по відношенню до слова, що співвідноситься з родовим поняттям (*керівник, начальник*) — гіпероніму (від грец. *huper* — над, *поверх і опута* — ім'я) і як согіпоніми по відношенню один до іншого [2, с. 104].

Певний інтерес становлять відмінності, що спостерігаються при функціонуванні синонімічних рядів, синонімічних пар. Семантична суть синонімії [2, с. 446] полягає а) в еквівалентності всього обсягу значень лексичних одиниць: *боржник = дебітор, посередник = маклер, утримувач = реципієнт, виробник = продуцент*; б) у подібності окремих їх значень: *покровитель = захисник = меценат = спонсор; рекетир = вимагач = гангстер*; в) у співпадині сем значень: *протекціоніст = «кришувальник», аудитор = експерт; брокер = маклер = дилер* [7]. Завдяки тотожності або подібності значень синонімія розглядається тут як здатність мовних одиниць замінити одна одну, не змінюючи змісту висловлювання.

Проведений семантичний аналіз показав, що поле діяча відзначається розмаїттям семантичних відношень між компонентами поля, багатством словотвірних ресурсів.

Далі розглянемо основні словотвірчі засоби збагачення даного ЛСП. Спостереження за словотвором показали, що у творенні слів на позначення категорії діяча беруть участь деривація, словоскладання, словосполучення, запозичення та семантичні зрушення.

Слід відзначити, що переважна більшість слів-термінів у нашій добірці складають деривати, утворені за допомогою суфіксів і префіксів. Моделей афіксального словотворення надзвичайно багато, однак, як зауважують науковці, термінологія взяла для себе лише деякі й вони стали «...цементуючим фактором системної організації термінології» [6, с. 167].

Функцію позначання назв осіб для похідних виконують українські та іншомовні суфікси: -ник, -ик, -чик, -щик, -ар, -ер, -ор, -ир, -яр, -ант, -ент, -єнт, -янт, -єць, -ат, -ач, -ал. Суфікси досить продуктивні, вони приєднуються до іменних і дієслівних як українських, так і іншомовних основ: *скарбник, біржовик, підрядчик, оцінювач, писар, брокер, дистрибутор, рекетир, сюрверс, бенефіціяр, акцептант, емітент, реципієнт, спекулянт, капіталіст, фінансист, ліцензіат, споживач, обліковець, принціпал* [7].

Префіксальне творення термінів у даному ЛСП подано досить обмеженою кількістю префіксів: *ре-, ди-, під-, не-, суб-, контра-*: **реінвестор, реімпортер, реквірент, рецесор, ремаркетолог, дискаунтер, контрабандист, неплатіжник, суборендатор, субпідрядник** [7].

Такий різновид словотворення, як композиція дає змогу охарактеризувати поняття за кількома ознаками та виразити родо-видові відношення між ними. Переважають двоосновні композитні утворення, у яких в одній лексичній одиниці об'єднані дві основи повнозначних слів: *вантажовідправник, вантажоодержувач, векселетримач, векседавець, товаровиробник, фальшивомонетник, країна-кредитор, термінатор-менеджер, бізнес-леді*.

До іншої групи належать складні слова, утворені на основі поєднання першого скороченого елемента словосполучення: *бухоблік* (*бухгалтерський облік*), *фінінспектор* (*фінансовий інспектор*), *головбух* (*головний бухгалтер*), *генпідрядник* (*генеральний підрядник*).

Аналіз структурних особливостей назв діячів свідчить також про те, що досить чисельну групу становлять термінологічні словосполучення. Це і двокомпонентні, і трикомпонентні, і кілька компонентні утворення: *торговий агент*, *продавець уроздріб*, *керуючий по маркетингу*, *завідувач відділу по найму*, *управляючий експедиційно-транспортною службою*. Незалежно від кількості складових компонентів терміносполучення залишається єдиним знаком, що виражає єдине цілісне поняття.

Серед досліджуваної лексики трапляються такі лексеми, що виникли в результаті образного метафоричного переосмислення загальновідомих слів: «*балалаєчник*» — *член російської мафії, що контролює «блошині» ринки в Німеччині*; «*бик*» — *оператор біржі, який грає на підвищення ціни*; «*ведмідь*» — *біржовий маклер, який грає на пониження*; «*мули*»-*агенти, які у своєму шлунку перевозять пакетики героїну через кордон у Колумбії* [8].

Оскільки термінологія є частиною літературної лексики й створюється на її основі, то вона має притаманні їй явища, зокрема запозичення, зумовлені багатьма соціолінгвістичними причинами. Вживані запозичення, в основному з англійської мови, мають різний ступінь адаптації в українській мові: *дебітор*, *джер*, *мерджер*, *камбіст*, *аутсайдер*, *райтер*, *хеджер*. Приведені терміни є прикладами кальок з англійської мови.

Підсумовуючи проведений аналіз відзначимо, що терміни вищеописаного лексико-семантичного поля на позначення категорії діячів становлять відкритий ряд, що постійно поповнюється, збагачуючи українську наукову мову. Подальшим напрямом дослідження вважаємо лексико-генетичну характеристику термінологічних одиниць.

1. Чейф У. *Значение и структура языка* / У. Чейф; [пер. с англ.]. — М.: Рус. яз. — 1975. — с. 17.
2. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [уклад. В. Н. Яйцева]. — М.: 1990. — 684 с.
3. Осадчук М. Л. *Лексико-семантичне поле термінів категорії діяча (на матеріалі англійської економічної лексики)* / М. Л. Осадчук // *Мовні і концептуальні картини світу*. — Вип. 17. — 2006. — С. 381–386.
4. Wiese I. *Untersuchungen zur Semantik nominaler Wortgruppen* / I. Wiese. — Halle; Saale: Niemeyer Verlag, 1973. — S. 75.
5. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов* / О. С. Ахманова. — М., 1966. — 525 с.
6. Панько Т. І *Українське термінознавство: [підручник]* / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Л.: Світ, 1994. — 216 с.
7. Осадчук М. Л. *Ринкова економіка. Словник-довідник: український, російський, англійський, німецький* / М. Л. Осадчук. — Вінниця: Універсум. — 1997. — 320 с.
8. Пономарев В. Т. *Бизнес-слэнг для «новых русских»* / В. Т. Пономарев. — Донецьк: Сталкер, 1996. — 368 с.